

INVESTIGAȚII PLURIDISCIPLINARE PRIVIND TUMULUL 7 DE LA CRIHANA VECHE (RAIONUL CAHUL)

Doctorand **Ion CEBAN**

Centrul de Arheologie, Institutul Patrimoniului Cultural al AȘM

Doctor în medicină **Angela SIMALCSIK**

Secția de Cercetări Antropologice, Academia Română – Filiala Iași

Doctor în biologie **Lumunița BEJENARU**

Facultatea de Biologie, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” Iași

Secția de Cercetări Antropologice, Academia Română – Filiala Iași

PLURIDISCIPLINARY INVESTIGATIONS CONCERNING THE BURIAL MOUND NO. 7 AT CRIHANA VECHE (CAHUL)

Summary. In the autumn of 2014, the Institute for Cultural Heritage and the National archaeological Agency performed investigations in the burial mound no. 7 “La Pietricei” on the territory of Crihana Veche (Cahul). The main objectives of the research were the saving of heritage with a high destruction risk from the Late Roman settlement and the continuation of research in the burial mounds group from the vicinity of the Cahul International Airport. Two graves were discovered. One belonged to a child (7-8 years), with a clay vessel placed at the head as grave goods. The second one, centrally placed, belonged to an old man (at least 60 years). The central grave was robbed in the past. Among the archaeological vestiges discovered there are 60 arrow heads, an akinakes handle plated with bone plates engraved with silver threads, a kyathos, seven silver beads, two silver jewelries, Egyptian faience beads, bone artefacts, fragmented iron plates from armory, and a lot of amphora fragments (over 500), including stamped handles. The amphora pieces, almost without exception, can be attributed to the Thasos production. The stamps of producers Pylades and Lysikles (end of the 360’s – middle of the 350’s BC) were imprinted on five amphora handles. The aristocratic character of grave 2 from burial mound no. 7 is supported by the grave goods of Thracian origin (Northern Balkans group). From a chronological point of view, it suggests that the warrior buried in grave 2 could have participated at the conflict between the Scythians and the Tribals and at their ulterior reconciliation.

Keywords: tumulus, Scythians, grave, paleoanthropological analysis, archaeozoological analysis.

Rezumat. În toamna anului 2014, Institutul Patrimoniului Cultural și Agenția Națională Arheologică au efectuat investigații arheologice în tumulul 7 „La Pietricei” de pe teritoriul comunei Crihana Veche, raionul Cahul. Obiectivele principale ale cercetărilor au constat în salvarea vestigiilor cu risc înalt de distrugere din așezarea atribuită epocii romane târzii și continuarea cercetărilor în cadrul grupului tumular din vecinătatea Aeroportului Internațional Cahul. Au fost descoperite două morminte – unul de copil (7-8 ani), cu un vas de lut plasat la cap pe post de inventar și altul (central) de bărbat, în vârstă de cel puțin 60 de ani. Mormântul central a fost jefuit în vechime. Printre vestigiile arheologice descoperite se numără 60 de vârfuri de săgeți, un mâner de akinakes placat cu plăci de os gravate cu fire de argint, un kiatos, șapte mărgelile de argint, două piese de podoabă de argint, mărgelile din faianță egipteană, piese din os, plăci fragmentare de fier de la armură și un bogat material amforistic (peste 500 de fragmente), inclusiv cu ștampile aplicate pe toartă. Materialul amforistic, aproape fără excepție, poate fi atribuit producției de Thasos. Pe cinci mânere de amfore au fost imprimate ștampilele producătorilor Pylades și Lysikles (sfârșitul anilor 360 – mijlocul anilor 350 î. Chr.). Caracterul aristocratic al mormântului 2 din tumul 7 este susținut de piesele de inventar de origine tracică (din grupul balcanic de Nord); cronologic, acestea ne sugerează că războinicul îngropat în mormântul 2 ar putea fi un participant la evenimentele conflictului dintre sciți și tribali și la reconcilierea lor ulterioară.

Cuvinte-cheie: tumul, sciți, mormânt, analiză paleoantropologică, analiză arheozoologică.

INTRODUCERE

Moșia comunei Crihana Veche însumează în prezent circa șase tumuli și două așezări (figurile 1, 2). Primele săpături arheologice pe teritoriul comunei Crihana Veche au fost întreprinse în anul 1992, ca urmare a lucrărilor de amenajare a suprafeței arabile pentru irigare [1]. Investigațiile arheologice de salvare

s-au concentrat asupra cercetării a patru tumuli din diferite perioade istorice [2].

În toamna anului 2014, un grup de cercetători de la Centrul de Arheologie din cadrul Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Științe a Moldovei, în colaborare cu Agenția Națională Arheologică, au efectuat investigații arheologice pe moșia comunei

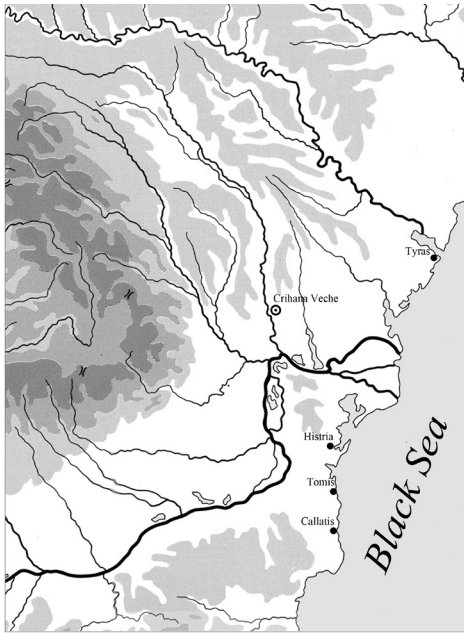

Figura 1. Poziția fizico-geografică a localității Crihana Veche (Cahul)

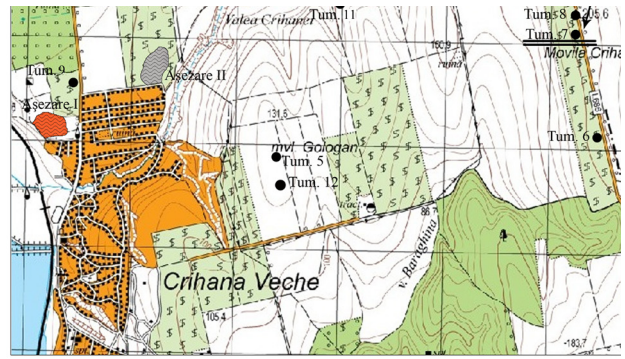

Figura 2. Harta geo-topografică a comunei Crihana Veche, amplasarea siturilor în interiorul satului

Crihana Veche, raionul Cahul (figura 1). Drept urmare, au fost efectuate cercetări arheologice în așezarea antică târzie Crihana Veche I și în tumulul 7, ce aparține culturii scitice și făcea parte din grupul tumular [3] din punctul *La Pietricei*. Tumulul 7 se găsea la circa 2,75 km nord de Aeroportul Internațional Cahul și la 0,02 km vest de traseul L686 Cahul-AIC (figura 2). Acest tumul era penultimul din extremitatea nordică a grupului de tumuli dispuși în șir pe platoul intersectat

de drumul local L686, care marchează hotarele dintre moșiile satelor Lebedenco și Crihana Veche. Mantaua tumulului 7 se ara anual și, în momentul demarării cercetării, avea o configurație circulară neregulată în plan. Obiectivul avea înălțimea de circa 1,40 m, iar diametrul, de aproximativ 48×42 m. Mantaua tumulului a fost împărțită în cinci secțiuni paralele, cu lățimea de 6 m fiecare, iar între ele au fost lăsați martori cu lățimea de până la 1 m, cu scopul înregistrării stratigrafiei (figura 3).

Ca urmare a investigațiilor arheologice, au fost descoperite două morminte de înhumăție: mormântul 1 din manta (cultura scitică?) și mormântul 2 central (cultura scitică). Sub mantaua tumulului au fost semnalate resturi de la ospățul funerar și un șanț întrerupt la extremitatea estică și la cea vestică, acestea fiind în legătură directă cu mormântul 2 (figura 3).

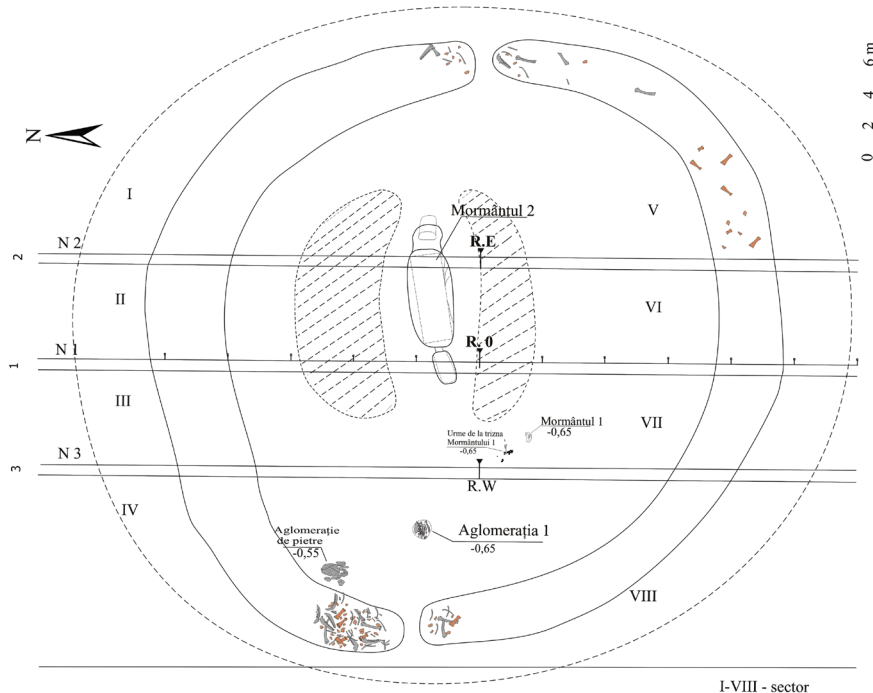
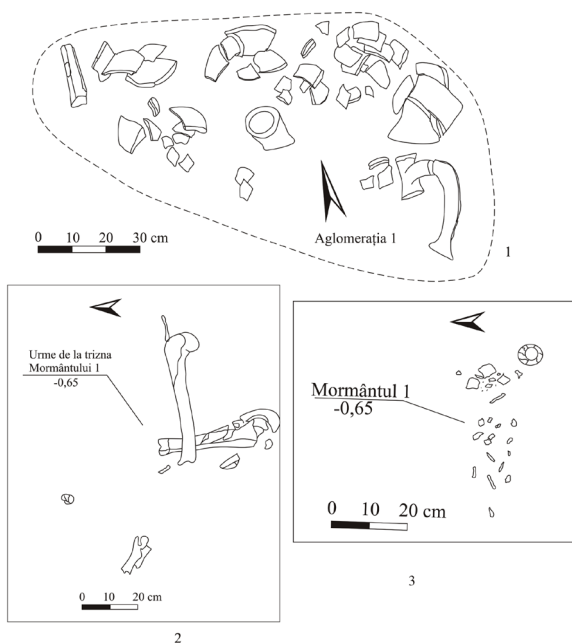

Figura 3. Planul general al tumulului 7

VESTIGII ARHEOLOGICE ȘI DATE PALEOANTROPOLOGICE

Mormântul 1 (cultura scitică, secundar) a fost descoperit în sectorul VII, în procesul de decopertare a mantalei tumulului, la 5,5 m sud-vest de reper central al tumulului, la adâncimea de 0,60-0,65 m. Conturul gropii funerare nu a putut fi evidențiat. Defunctul a fost depus în decubit dorsal, cu capul orientat spre vest. Starea de conservare a scheletului era precară – au fost descoperite doar câteva fragmente din craniu și câțiva dinți. Sub defunct se găsea un strat subțire de lemn putred, cu grosimea de 0,1-0,2 cm (figura 4/3). La 10 cm de craniu, în partea stângă, spre nord, era depus un vas de tip borcan de dimensiuni mici. Acesta a fost modelat cu mâna din pastă de lut cu adaos de cioburi pisate mărunț. Arderea recipientului este neuniformă, culoarea suprafețelor variind de la brun-deschis și cărămiziu la cenușiu-închis. Miezul pereților vasului are culoare neagră. Recipientul are corpul bombat, gâtul cilindric cu buza îngroșată și ușor evazată. Dimensiuni: înălțimea reconstituită – 8,1 cm, diametrul gurii – 5,2 cm, diametrul maxim al corpului – 7,3 cm, diametrul fundului – 5,1 cm (figura 19/2). În sectorul VII, la circa 1,2 m nord-vest de mormântul 1, la adâncimea de 0,65 m, a fost descoperită o aglomerație compusă din oase de animale și bucăți mici de cărbuni de lemn. Dimensiunile aglomerației erau de 0,85×0,9 m. Reieșind din faptul că aglomerația a fost descoperită în apropiere de mormântul 1 și practic la aceeași adâncime, putem conchide că aglomerația de oase reprezintă resturile ospățului sacru funerar al mormântului 1 (figura 4/1-2).

Figura 4. Complexe arheologice din cadrul tumulului 7

Date paleoantropologice. Resturile scheletice umane descoperite în mormântul 1 aparțin unui singur individ. Starea de conservare a osemintelor este precară, iar starea de reprezentare, slabă. Segmentul cranian este prezent prin 12 fragmente de dimensiuni foarte mici, provenite din frontal, parietale, occipital și maxilare, la care se adaugă nouă unități dentare (provizorii și definitive) de pe arcadele superioară și inferioară. Dinții au fost descoperiți în stare izolată, fiind căzuți *post mortem* din alveole. Fracturile și fisurile care au dus la fragmentarea oaselor craniene sunt produse, de asemenea, *post mortem*. Segmentul post-cranian lipsește.

Resturile scheletice din mormântul 1 provin de la un copil cu vârsta de circa 7-8 ani (categoria de vârstă *infans II*). Vârsta a fost estimată după stadiul de erupție a dentiției temporare și înlocuirea acesteia cu cea definitivă, ținând cont de gradul de calcifiere a coroanelor dentare și de gradul de dezvoltare a rădăcinilor [4]. În ceea ce privește dentiția definitivă, incisivul central (I1) inferior drept și molarii primari (M1) superiori și inferiori au rădăcina formată în proporție de 50%; premolarul primar (P1) și molarul secundar (M2) au coroanele formate și calcificate, însă nu au erupt până în momentul decesului; molarul terțiar (M3) are coroana necalcificată. În probă sunt prezenți și trei dinți provizorii – un molar primar (m1) și doi molari secundari (m2), ceea ce înseamnă că în momentul decesului aceste unități dentare se aflau încă în alveole (figura 5). În lipsa oaselor postcraniene, dar și din cauza fragmentării accentuate a elementelor craniene prezente în inventarul osteologic, sexul acestui copil rămâne nedeterminabil.

Pe fragmentele craniene nu au fost observate anomalii de dezvoltare sau patologii și nici semne de deficiențe nutriționale, cum ar fi hiperostoza porotică. Absența acesteia din urmă ne sugerează că acest copil nu a suferit carențe nutriționale severe și nici stres fiziologic înainte de deces. Coroanele dentare provizorii înfățișează uzură extrem de slabă, de tip atriție, carac-

Figura 5. T7, M1 Copil 7-8 ani. Unitățile dentare provizorii și definitive

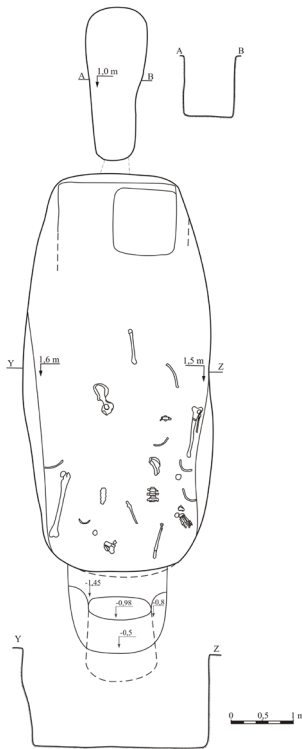

Figura 6. Mormântul 2

teristică vârstei de 7-8 ani. Niciun dinte nu prezintă carii. Lipsesc și defectele smalțului – indiciu al condițiilor de viață favorabile din etapa primei copilării (0-7 ani), fără episoade severe de boală sau de subnutriție/malnutriție [5].

Mormântul 2 (scitic, principal) a fost depistat în zona centrală a tumulului, la o distanță de 2,35 m nord-est de la reper, la adâncimea de 0,95 m (figura 3). Camera funerară era de formă dreptunghiulară cu colțurile rotunjite. Dimensiuni: 6,2×2,6 m, adâncimea de la nivelul semnalării conturului fiind de 1,55 m (figura 6).

Pereții camerei funerare erau acoperiți pe alocuri cu un strat subțire de substanță calcaroasă de culoare albă-cenușie. Groapa mormântului era orientată pe axa est-vest, cu o deviere de cca 5° spre nord. La 0,30 m de extremitatea vestică a gropii mormântului 2, sub martorul central, și la 1,5 m nord de reper, a fost descoperită o groapă ce avea în partea estică un canal subteran, săpat în lutul steril, ce ducea în camera funerară a mormântului (dromos?). Dimensiunile gropii de acces erau de 2,45×0,80 m, la o adâncime de 1,00 m de la nivelul descoperirii conturului gropii și la 0,90 m de la nivelul de călcare (figurile 6, 3).

În partea de est a camerei sepulcrale a fost semnalat un canal săpat, probabil, de jefuitori, care avea dimensiunile de 1,55×1,75 m și adâncimea de 1,4 m de la nivelul de depistare a conturului. După caracteristicile umpluturii gropii, modul de dispunere a re-

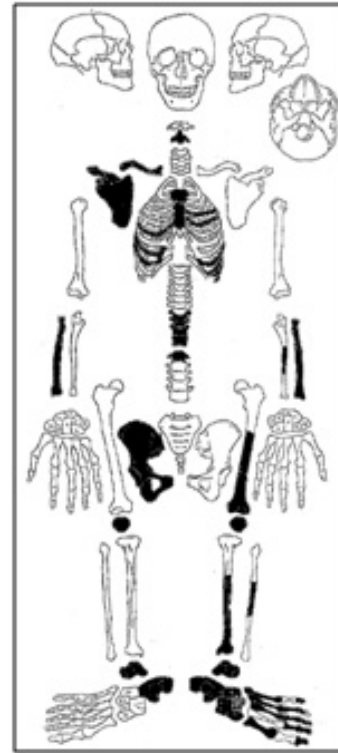

Figura 7. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani.
Starea de reprezentare

sturilor scheletului, precum și a pieselor de inventar, putem afirma că mormântul 2 a fost jefuit de ce cel puțin două ori. În urma acestui fapt, resturile scheletice ale defunctului erau dispersate în diferite părți ale gropii mormântului, oasele fiind descoperite la adâncimi diferite.

Date paleoantropologice. Resturile scheletice descoperite în mormântul 2 provin de la un singur individ. Starea de conservare este satisfăcătoare, iar starea de reprezentare, parțială. Aproape toate părțile scheletice prezintă modificări tafonomice de tipul depunerilor pietrificate, formate sub acțiunea factorilor din mediul în care au zăcut acestea [6]. Segmentul cranian lipsește. Scheletul postcranian este reprezentat prin următoarele elemente: vertebra cervicală C2, segmentul vertebral T9-L1, coaste fragmentare, coxal drept, scapula dreaptă, clavicula dreaptă, mezostern, radiusuri și ulne fragmentare, fibula stângă (treimea mijlocie), patele, femur stâng (fără treimea proximală), tibia stângă (fără treimea proximală), tarsiene, metatarsiene și câteva falange de la membrul inferior stâng (figura 7).

Resturile scheletice din mormântul 2 aparțin unui bărbat cu vârsta de cel puțin 60 de ani (categoria de vârstă *senilis*). Sexul a fost determinat după următorii indicatori: margine orbitară rotunjită, relief osos postcranian extrem de dezvoltat, caracteristici tipic masculine ale coxalului, robustețate osoasă extremă. Vârsta a fost estimată după: gradul de degenerare a suprafeței

Figura 8. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Coxal drept, excrescențe osoase

Figura 9. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Patela, osteofite și eburnație

Figura 10. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Vertebra atlas, coroziune și suprafețe de articulație deformate

simfizare coxale, degenerescenta suprafeței sacro-iliace de articulație, structura spongioasă a regiunii meta-epifizare proximale humerale, modificarea capetelor costale sternale, degenerarea osoasă avansată și generalizată [7].

Singurele observații morfo-biometrice sunt următoarele: femur eurimer, cu pilastrie extrem de pronunțată, cu relief subtrohanterian (creastă) foarte accentuat; fibulă canelată, cu inserții musculare accentuate, cu secțiunea diafizei triunghiulară; statură cuprinsă în intervalul 185-190 cm (categoria masculină foarte mare).

Din punct de vedere paleopatologic, acest schelet prezintă numeroase semne de osteoartrită degenerativă în stadiu avansat – boală a articulațiilor comună pentru vârsta înaintată [8]. Osteoartrita a fost identificată cu ușurință, prin următoarele caracteristici: osteofite, coroziune, modificarea conturului articulațiilor, eburnație sau scleroză osoasă. În plus, pe unele oase, în special pe coxal, pe vertebre și pe oasele membrilor inferioare, sunt prezenți numeroși indicatori ai activităților ecvestre (călărit). La nivelul coxalului – excrescențe osoase de mari dimensiuni localizate pe muchia foramenului obturator (figura 8) și pe tuberozitatea ischiatică. La nivelul rotulelor – osteofite și eburnație (figura 9). Acromionul omoplatului este afectat de coroziune și osteofite, situație valabilă și pentru unele coaste. Semnele osteoartritei degenerative mai sunt prezente pe vertebra cervicală axis, suprafețele de articulație ale acesteia fiind accentuat deformate (figura 10). Segmentul toracic T9-T12 și vertebra lombară L1 sunt presărate cu osteofite masive localizate pe marginea corpurilor vertebrale. Segmentul toracic T11-T12 este sudat/fuzionat din cauza concreșterii osteofitelor, formând block vertebrae (figura 11). Vertebra toracică T9 are corpul tasat și deformat prin compresie (figura 13). Radiusul stâng și ulna stângă prezintă suprafețe de articulație deformate, în special în extremitatea proximală (articulația cotului). Falangele

membrilor inferioare sunt presărate cu osteofite. Clavicula a dezvoltat entezofite în locurile de inserție ale mușchilor *subclavius*, *trapezius*, *deltoideus*, *pectoralis major* și *sternocleidomastoideus* (figura 13). *Linea aspera* femurală este prevăzută cu entezofite de mari dimensiuni, formate în locurile de inserție ale mușchilor *adductor longus*, *adductor brevis* și *adductor magnus*, *vastus lateralis*, *biceps femoris*, *gastrocnemius* și *gluteus maximus* (figura 14). Entezofitele s-au dezvoltat și pe tibie, în locurile de inserție ale mușchilor *flexor digitorum longus*, *soleus*, *tibialis anterior* și *tibialis posterior* (figura 15), dar și pe fibulă și radius. Pe ulna entezofitele s-au format în locurile de inserție ale mușchilor *pronator quadratus*, *flexor digitorum*, *extensor indicis* și *extensor pollicis longus*. Inserțiile musculare sunt impresionant de bine dezvoltate, fiind extrem de rugoase, extinse pe suprafața zonelor de inserție; în anumite cazuri au condus la remodelarea osului.

Analiza morfobiologică ne ajută să deducem câteva caracteristici constituționale și ocupaționale ale individului înhumat în mormântul 2: un bărbat ajuns la vârsta senectuții, cu o constituție impresionant de robustă, cu statură foarte înaltă, care a desfășurat o activi-

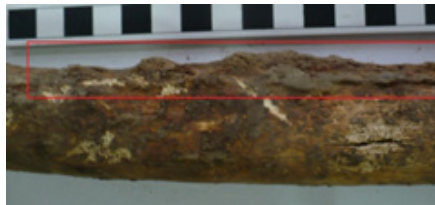
Figura 11. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Segment vertebral T10-L1. Marcat cu roșu – block vertebrae

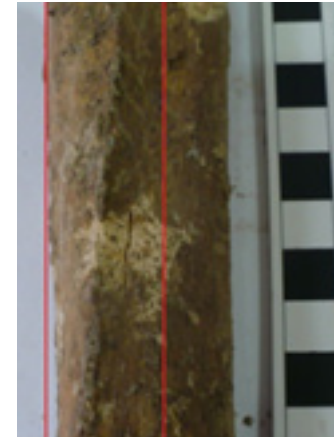
Figura 12. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Corp vertebral T9 deformat. Osteoartrită, compresie

Figura 13. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Clavicula dreaptă, entezofite

Figura 14. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Femur, entezofite

Figura 15. T7, M2. Bărbat, peste 60 de ani. Tibia, entezofite

tate musculară importantă, exercitată timp îndelungat, în concordanță cu posibilitățile fizicului său musculos, puternic, solicitat în raport strâns cu specificul său de viață, cu obiceiurile și cu ocupațiile sale. O serie de indicatori prezenți pe coxal, femur, tibie, rotulă, vertebre și coaste denotă o activitate specifică – călăritul, ceea ce ne determină să afirmăm prezența, prin excelență, a „sindromului cavalerului” [9]. În plus, membrele inferioare aduc dovada unei activități susținute și de lungă durată a mușchilor solicitați în timpul deplasărilor lungi făcute pe jos, atât în regim de șes, dar mai ales în zonele de dealuri și coline. Semnele patologice prezente pe vertebre sugerează mobilitate scăzută și chiar imobilitate în regiunea toracică inferioară, dar și unele probleme neurologice, cauzate de fuziunea vertebrală (block vertebrae). Întreg complexul scheletic postcranian este afectat de osteoartrita – boală cu origine multifactorială, dar, în cazul acestui bărbat, drept cauză invocăm, în primul rând, vârsta înaintată (trecută de 60 de ani), alături de mișcarea susținută – o condiție obligatorie pentru dezvoltarea osteoartritei.

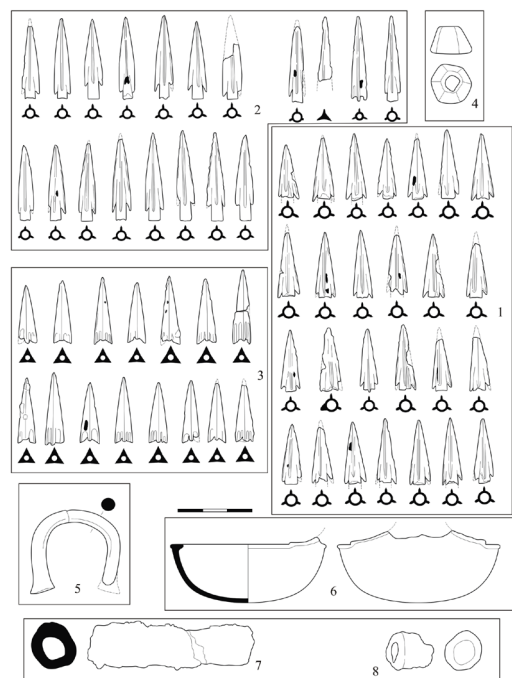
PIESE DE INVENTAR

Obiecte de metal: vârfuri de săgeți de bronz (60 ex.). Lungimea lor variază între 2,4 și 3,7 cm. În urma analizei detaliate, au fost evidențiate câteva grupuri tipologice. Cel mai reprezentativ grup (26 ex.) îl constituie vârfurile de săgeți cu trei aripioare, având lungimea de 2,5-2,7 cm și adâncimea tubului de înmănușare de până la 0,3 cm, care practic nu depășește nivelul aripioarelor. Marginea aripioarelor, în majoritatea cazurilor, este tocită (figura 16/1c). Următorul grup tipologic (19 ex.) îl reprezintă vârfurile de săgeți cu lungimea de 3,1-3,7 cm, cu tub de înmănușare a cărui lungime variază între 0,5 și 0,7 cm (figura 16/1a). Ultimul grup este alcătuit de vârfurile de săgeți de for-

mă piramidală, cu tubul de înmănușare adâncit, lungimea lor variind între 2,5 și 3,1 cm (figura 16/1b).

Fragment de polonic de bronz (*kyathos*). A fost descoperit în extremitatea estică a gropii mormântului 2, la adâncimea de 1,35 m. Coada piesei, după toate probabilitățile, a fost ruptă în vechime. Buza polonicului este plată, cu lățimea de circa 0,5 cm, formând în exterior o margine subțire și îngustându-se spre locul fixării mânerului. Diametrul polonicului este de 6,6 cm, iar înălțimea de 2,4 cm (figura 16/6).

Piesă de harnașament reprezentând un grifon. Aceasta este confecționată din argint, fiind descoperită în partea centrală a mormântului. Înălțimea acesteia este de 2,4 cm, iar lățimea, de 2,9 cm. Piesa poartă urme

Figura 16. Piese de inventar descoperite în mormântul 2

de utilizare – este tocită. Pe suprafața artefactului pot fi observate: ochiul animalului, urechea redată printr-o picătură în relief, capul fiind crestat, iar ciocul reprezentând o spirală. Partea interioară a piesei este prevăzută cu o urechiușă dreptunghiulară (figura 17/11).

Fragment de placă de argint. Pe fragment este reprezentat un grifon în profil, cu ciocul încovoiat, ochiul oval și urechea triunghiulară. Două laturi ale piesei sunt decorate cu linii scurte, adâncite. Lățimea ei este de 4,2 cm, iar lungimea păstrată constituie 4,1 cm. Pe partea opusă, placa are o urechiușă semicirculară cu lungimea de 1,4 cm și grosimea de 0,4 cm. Lungimea piesei, conform reconstrucției grafice, putea fi de circa 7,5-8 cm (figura 17/10).

Fragment de cataramă confecționat dintr-un fir de bronz, hexagonal în secțiune, cu grosimea de 0,2-0,3 cm. În jurul verigii este prins pedunculul plat în secțiune, cu lățimea de 0,3 cm. Diametrul reconstituit al piesei este de circa 1,8 cm (figura 17/5).

Mărgele tubulare dintr-un metal de culoare albă-cenușie (argint?) (7 ex.). Patru piese au fost descoperite în partea de vest, în regiunea dintre dromos (?) și groapa funerară a mormântului, iar alte trei – pe fundul gropii din partea centrală a complexului. Acestea sunt tubulare, ușor bombate la mijloc (diametrul de 0,8-0,9 cm, înălțimea de 0,8-1,0 cm, grosimea pereților de până la 0,1 cm) (figura 17/2).

Căluș de bronz (*vorvorka*) de formă prismatică, he-

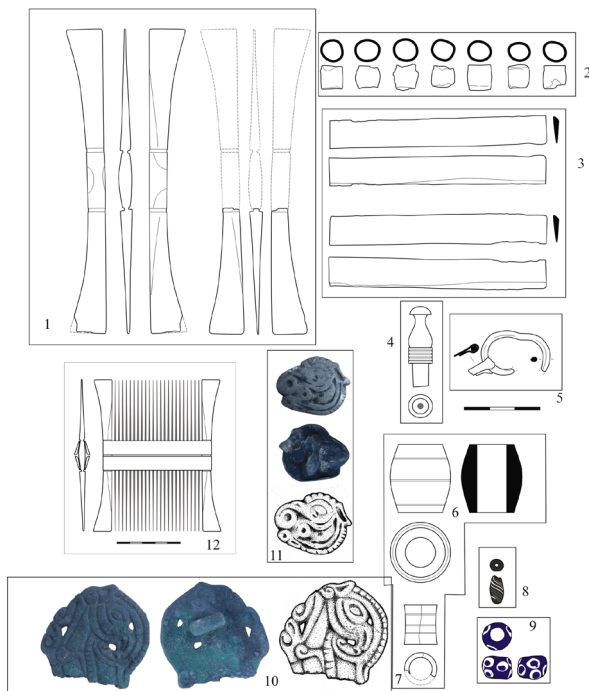

Figura 17. Mormântul 2. Piese de inventar

xagonală în secțiune. Dimensiuni: înălțime de 1,1 cm, lățime maximă de 1,6 cm, lățime minimă de 0,8 cm, lățime minimă și maximă interioară de 0,6×0,7 cm (figura 16/4).

Fragmente de tuburi de fier (2 ex.) puternic corodate. Un fragment are lungimea de 6,7 cm, diametrul de 1,8 cm și grosimea pereților de circa 0,4-0,5 cm. Al doilea fragment de tub are un diametru mai mic (1,5 cm) și grosimea pereților de 0,3 cm (figura 16/7-8).

Fragmente de plăci de fier (33 ex.) (resturi de armură?) puternic oxidate, dintre care doar nouă exemple au un grad de conservare mai satisfăcător. Cel mai mare fragment (4×7 cm, cu o grosime de 0,6-0,8 cm) are marginile ovale și, după toate probabilitățile, provine de la un capăt al beteliei. Pe suprafața altor plăci se păstrează resturile unor plăci suprapuse de diferite lungimi (2,6-3,5 cm) și lățimea de până la 1 cm.

Piese de sticlă. Mărgică tubulară din pastă de sticlă de culoare cenușie-închisă. Pe corpul acesteia se observă fire de sticlă de nuanță deschisă. Lungimea este de 1,1 cm, diametrul maxim – 0,5 cm, diametrul orificiului – 0,14 cm (figura 17/8).

Mărgică aproximativ sferoidală din pastă de sticlă de culoare albastră-deschisă, cu aplicație de picături circulare de culoare albă (de forma ochiului în miniatură). Diametrul este de 1,1 cm, înălțimea – 0,9 cm, diametrul orificiului – 0,6 cm (figura 17/9).

Piese de os/corn. Fragment de mâner de spadă. Mânerul, se pare, provine de la o armă de tip spadă cu un singur tăiș, răspândit în regiunea nord-vest pontică. Această categorie de piese este, probabil, de origine tracică. Pe mânerul de fier au fost fixate două plăci de os/corn cu ajutorul a trei nituri (la 4 cm distanță unul de altul). Grosimea plăcilor este de circa 0,3 cm. Lungimea reconstituită a piesei constituie 13,4 cm. Mânerul se lățește ușor la extremități; lățimea acestuia la mijloc este de 4 cm, la extremități – de 4,5 cm, grosimea lui fiind de circa 2 cm. Piesa este decorată prin incrustare pe tot perimetrul cu un fir de argint, ce are diametrul în secțiune de până la 0,3 cm. Pe trei laturi decorul este spiralat, iar în partea interioară, aferentă plăcuțelor de os, constă din trei șiruri de semicercuri. Conform analogiilor cunoscute, putem presupune că lungimea spadei putea fi de circa 60-70 cm (figura 18).

Părți componente ale unui pieptene de os/corn (4 ex.), descoperite în partea de est a mormântului, la diferite adâncimi. Ele provin de la un pieptene dublu de tip grecesc. Două părți reprezintă plăcuțele laterale bine lustruite, cu șanțuri la mijloc, folosite la fixarea plăcuțelor transversale. Celelalte două părți componente sunt plăcuțele transversale. Una din piese este

Figura 18. Mâner de spadă

întreagă și are următoarele dimensiuni: lungimea de 12 cm, lățimea capetelor de 1,4 cm, lățimea la mijloc de 0,7 cm, grosimea de 0,5 cm, lățimea șanțurii de 0,8 cm. De la a doua placă s-a păstrat doar un fragment cu lungimea de până la 5 cm. Plăcile transversale, plate, la exterior sunt, de asemenea, lustruite. Ele au secțiunea triunghiulară și următoarele dimensiuni: lungimea de 8,5 cm, lățimea de 1,2-1,3 cm, grosimea de 0,2 cm (figura 17/1, 3, 12).

Elemente de la un fus de os/corn (4 ex.). De la fus s-a păstrat doar un inel de os bombat (figura 17/6), două fragmente de inel plat (figura 17/7) și partea inferioară a mânerului în formă de pion (figura 17/4). Ultima piesă are următoarele dimensiuni: lungimea capătului de 3,1 cm, diametrul maxim de 0,9 cm, diametrul capătului în formă de pion de 0,8 cm. Aceasta este decorată cu cinci cercuri incizate. Inelul bombat are ca decor trei linii incizate situate la 0,8-0,9 cm distanță una de cealaltă. Dimensiunile piesei: înălțime – 2,6 cm, diametrul maxim – 2,1 cm, diametrul capetelor – 1,6 cm, diametrul orificiului – 1,1 cm. Al treilea fragment de fus reprezintă un cilindru cu suprafața ușor albiată, ornamentat cu trei linii transversale incizate plasate la 0,25-0,4 cm una de cealaltă și lățimea de 0,04 cm. Înălțimea piesei este de 1,5 cm, diametrul la mijloc – de 1,2 cm, diametrul la capete – de 1,3 cm, diametrul orificiului – de 0,8 cm, grosimea pereților fiind de circa 0,2 cm.

Piese de lut. Fragment de toartă de *kylix*, rotundă în secțiune, cu diametrul de 0,5 cm. Vasul a fost modelat din pastă fină cărămie, suprafața fiind acoperită cu firnis brun-deschis (figura 16/5).

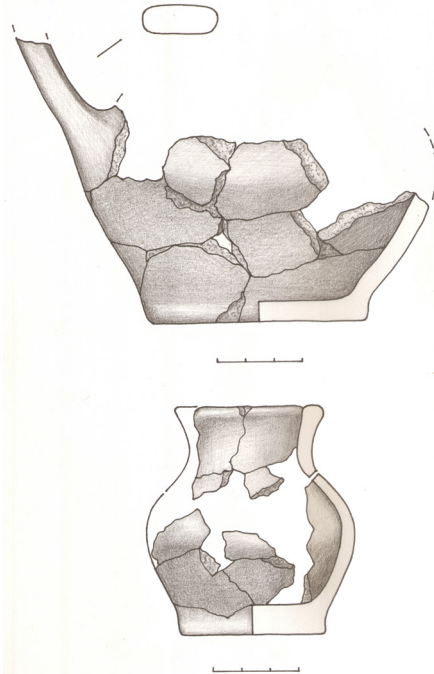

Figura 19. Fragmente de vase descoperite în 1 – mormântul 2; 2 – mormântul 1

Partea inferioară a unui vas lucrat cu mâna din pastă cu adaos de cioburi pisate mărunț, având suprafețele de culoare cenușie-închisă cu urme de lustruire, iar miezul de culoare brun-deschis. A fost descoperit în umplutura gropii, în colțul ei nord-estic, la adâncimea de 1,3 m de la nivelul semnalării. Vasul avea corpul bombat, fiind înzestrat cu o toartă dreptunghiulară în secțiune, capătul inferior al căreia este plasat pe diametrul maxim. Înălțimea păstrată este de 11 cm, diametrul maxim – circa 12 cm, diametrul fundului – 7,8 cm, lățimea torții – 2,7 cm, grosimea torții – 1 cm (figura 19/1).

Oase de animale. Pe lângă oase umane, în umplutura gropii au fost descoperite și resturi scheletice de animale (tabelul 1), mai exact de cal (*Equus caballus*) și de iepure de câmp (*Lepus europaeus*). Calul este reprezentat de 21 de fragmente provenite de la exemplar matur cu vârsta de peste 4 ani și jumătate (fragmente de craniu, coaste, vertebre, carpiene), iar iepurele de câmp de șase resturi ale unui individ imatur (craniu aproape complet și oase de la membrul anterior). Considerăm ca cele două schelete au fost complete, animalele respective fiind depuse întregi, însă, ca și în cazul defunctului, resturile au fost dispersate în diferite părți ale tumulului ca urmare a jefuirii sale.

Prezența oaselor de iepure în umplutura mormântului central nu este întâmplătoare. Cu toate că iepurele este un animal dintre cele mai răspândite în zonele de stepă, iar oasele de iepure sunt prezente practic în toate mormintele scitice, totuși este vorba despre o

Tabelul 1

Cuantificarea resturilor arheozoologice din tumulul 7
(NR=număr de resturi; NMI=număr minim de indivizi)

Specie/Taxon		Mormântul 2	Aglomeratia 1	Sectorul 8 vest	Fără specificație de localizare	Total	
Denumire științifică	Denumire populară	NR	NR	NR	NR	NR	NMI
<i>Equus caballus</i>	Cal	21	13	6	32	72	2
<i>Bos taurus</i>	Bovina domestică	-	6	5	14	25	2
<i>Ovis aries/Capra hircus</i>	Oaie/capra	-	-	-	1	1	1
Total animale domestice		21	19	11	47	98	5
<i>Lepus europaeus</i>	Iepurele de câmp	6	-	-	-	6	1
Total animale sălbatice		6	-	-	-	6	1
Total		27	19	11	47	104	6

cantitate mică. De asemenea, iepurelui îi revine o poziție secundară în stilistica animalieră scitică. Astfel, în lucrarea lui Iu.B. Polidovič și G.N. Vol'naja au fost inventariate maximum 80 de reprezentări ale iepurelui în perioada scitică [10]. În etapa timpurie a culturii scitice reprezentările iepurelui sunt izolate și aparțin, prin natura lor, altor culturi [11]. Episodul „vânării iepurelui de către sciți în fața oastei lui Darius” expus de către Herodot [12], chiar dacă se referă cronologic la sfârșitul secolului VI î.Hr., a fost totuși scris cu 50-60 de ani mai târziu de la producerea evenimentului descris și deja aparținea unei „tradiții legendare” [13]. Reprezentarea iepurelui în stilul animalier scitic câștigă o maximă popularitate în sec. IV î.Hr. Acestei perioade îi revine cea mai mare parte a reprezentărilor iepurelui, atât izolate (caracteristice mormintelor aristocratice feminine), cât și tematice – scene de goană, vânătoare sau sfâșiere – în subcultura militară masculină [14]. Anume prin acest al doilea caz se explică, în mod evident, prezenta oaselor de iepure în mormântul 2 din tumulul 7 de la Crihana Veche.

tul 2 din tumulul 7 de la Crihana Veche.

De asemenea, putem admite că și aglomeratia 1 de oase (de la ospățul funerar) din partea de vest a umpluturii, dar și pietrele din partea de nord-vest a acesteia sunt în relație cu mormântul 2 (Tabelul 1; figura 20). Aglomeratia 1 a fost descoperită în mantaua tumulului la adâncimea de 0,65 m, în sectorul IV vestic, la circa 10 m de reper, reprezentând o îngrămădire de oase de animale (cal și bovină domestică) și fragmente de amfore grecești în amestec cu fragmente de dimensiuni mici de cărbuni de lemn. În plan aceasta avea formă ovală, cu dimensiunile de 1,5x0,95 m. Aglomeratia de pietre a fost descoperită la distanța de 15 m spre nord-vest-vest de reper, la adâncimea de 0,55 m. Dimensiuni: 1,65x1,50 m.

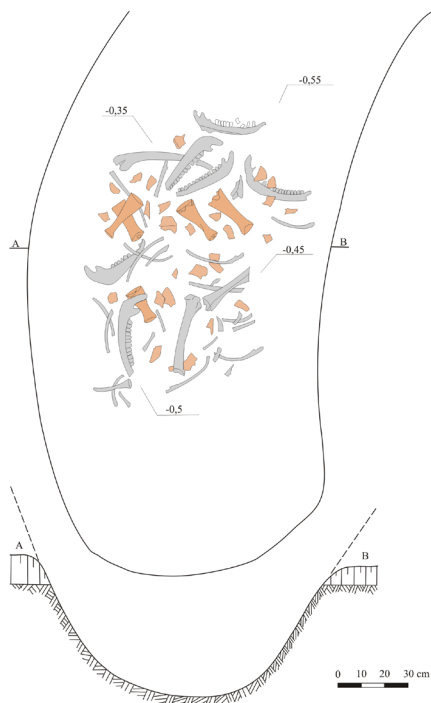
Dinspre nord și sud, mormântul principal era flancat de câte o jumătate dintr-un șanț circular, săpat în solul viu (figura 22). Spre est și vest, între capetele acestor două jumătăți de șanț exista câte o deschidere, cu lățimea de circa 1 m. Ambele șanțuri formau un cerc cu diametrul de circa 40 m și lățimea ce varia între 2,4 și 5,2 m, iar adâncimea era de la 0,4 m până la

Figura 20. Resturi scheletice de iepure de câmp (*Lepus europaeus*) din mormântul 2

Figura 21. Mandibula de cal (*Equus caballus*) din aglomeratia 1

Figura 22. Șanțul din partea de vest, capătul de nord

1,1 m. La capătul de vest al șanțului, dinspre nord a fost descoperită o aglomerație de fragmente de amfore grecești și oase de animale (figura 21), iar în partea de sud – o altă aglomerație de fragmente de amfore grecești și oase de animale (figura 3). Umplutura ambelor șanțuri consta din sol negru compact, care, pe lângă aglomerațiile menționate mai sus, conținea sporadic fragmente de amfore grecești și oase de animale [15].

CONCLUZII

În ansamblu, inventarul mormântului 2 este specific complexelor funerare din al doilea și al treilea sfert ale sec. IV î.Hr. Fusaiole se întâlnesc frecvent în morminte ale unor persoane cu rang și de gen diferit din sec. IV î.Hr., inclusiv ale unor regi sau ale unor bărbați [16]. De exemplu, fusaiole s-au descoperit în mormântul secundar al tumulului de la Alexandriopol și în mormântul 2 al tumulului de la Sobolevo [17]. În interfluviul pruto-nistrean, asemenea artefacte s-au descoperit în mormântul 3 al tumulului 10 și în mormântul 4 al tumulului 13 de la Butor [18], în mormântul 2 al tumulului 6 de la Balabanu [19], în mormântul 6 al tumulului 1 de la Purcari [20], în mormântul 2 al tumulului 7 din necropola Divizia II [21] și în mormântul 40 din necropola Nicolaevca-II [22]. Cel mai timpuriu din această serie este complexul de la Balabanu, care, judecând după amfora de Chios descoperită într-unul din morminte, este datat la sfârșitul sec. V î.Hr. [23]

sau la începutul veacului următor. Mormântul din necropola Nicolaevca II a fost datat, după o amforă de tip Murighiol și după un cantharos cu firnis negru, în al doilea sfert al sec. IV î.Hr. [24], iar necropola de la Butor – în cel de-al treilea sfert al sec. IV î.Hr. [25]. Dacă avem în vedere cantharosul de proporții mici [26], necropola de la Purcari poate fi datată la mijlocul sec. IV î.Hr. [27]. Tot în sec. IV î.Hr. sunt datați și pieptenii grecești bilaterali din os de proveniență nord-pontică [28]. Aceste artefacte sunt considerate relativ rare și se găsesc în mormintele unor sciți cu rang social înalt sau mediu [29]. Bunăoară, înaintea descoperirii din tumulul de la Crihana Veche, piese similare nu au fost cunoscute, în general, în spațiul pruto-nistrean.

Un artefact unic în felul său este și mânerul de spadă placat cu os și ornamentat prin încrustare cu fir de argint. Asemenea mâneruri au, de regulă, spadele sau pumnalele cu o singură lamă, necaracteristice sciților. Proveniența lor este pusă în relație fie cu ateliere tracice, fie cu unele grecești [30]. Printre cele mai apropiate analogii sunt spada din mormântul 1 din necropola de la Nicolaevca-II [31], pumnalul descoperit pe teritoriul necropolei de la Enisala [32] și fragmentul de pumnal din tumulul 1 al necropolei de la Nikonion [33]. Una din particularitățile acestora o reprezintă plăcile de os cu care este placat mânerul mai subțire în partea sa centrală și mai gros la capete. În cazul mânerului de la Crihana Veche, acestei particularități specifice i se adaugă ornamentarea originală în chip de „spirală fugătoare”, tipică pentru obiectele de proveniență greacă și tracică. Necropola de la Nicolaevca este datată după o amforă conică de Heraclea Pontică, după un cantharos canelat, în firnis negru, și după o cupă cu o singură toartă, tot în firnis negru, în al doilea sfert al sec. IV î.Hr. [34]. Un fragment de pumnal curbat, provenind din tumulul nr. 1 al necropolei de la Nikonion, a fost descoperit în apropiere de mormântul de bază, datat în a doua jumătate a sec. IV î.Hr. [35]. Descoperirea de la Enisala a fost făcută întâmplător, iar mormântul este datat în sec. IV î.Hr. [36]. Plăcile de argint, ca piese ale garniturii de harnașament, aparțin în mod incontestabil culturii tracice. Indiciile în acest sens ne sunt date de specificul executării, și anume de prezența marginilor amorsate, fapt caracteristic toreuticii tracice din sec. IV î.Hr. [37]. Analogiile cele mai apropiate acestui fragment de placă în formă de grifon se atestă în tezaurele de obiecte de argint tracice din prima jumătate a sec. IV î.Hr. de la Craiova, și din a doua jumătate a sec. IV î.Hr. de la Panaghiuriște și Bedniakovo [38].

Din punct de vedere cronologic, un interes deosebit prezintă materialul amforic bogat (peste 500 de fragmente), descoperit în șanț și în diverse aglome-

rații (locuri ale ospățului funerar?), situate la vest de mormântul central (figura 3). Toate amforele (minimum 25 ex.) (figura 4/1; 23) pot fi atribuite centrului de producție din Thasos [39], fiind de tipul II-B-2 (cu corpul bitronconic dezvoltat), după S.Iu. Monahov, și care apar începând cu sfârșitul anilor 370 î.Hr. [40]. Pe cinci toarte sunt prezente ștampile biliniare, dintre acestea patru indicând producția atelierelor lui Pilades (Πυλάδης). Trei dintre amprente sunt făcute cu aceeași matrice: [ΘΑΣΙΩΝ | Phială, trepied → | ΠΥΛΑΔ(ΗΣ)] [41], aparținând celei de a cincea etape a marcării și sunt datate la mijlocul anilor '50, după I. Garlan, sau la sfârșitul anilor '60 ai sec. IV î.Hr., după V. I. Katz [42]. O altă amprentă, Pilada: [ΘΑΣΙΩΝ | Placă, torță ← | ΠΥΛΑ(ΔΗΣ) stea] conține, în afară de numele producătorului, și semnul eponimului (în chip de stea) [43], fiind datată în aceeași perioadă [44]. În plus, spre deosebire de alte mărci din complex, în etnonim este folosită Omega (Ω), în timp ce pe celelalte sigilii – Omicron (O). Cea de-a cincea ștampilă se referă la activitatea producătorului Lysikles (Λυσικλής), judecând după simbolul strugurelui de viță de vie [45]: [ΘΑ[ΣΙΩΝ] | Phială, strugure | ΛΥΣΙΚΛ(ΗΣ)]. Sigiliul este datat în anii '60-'50 ai sec. IV î.Hr. (mijlocul anilor 350 î.Hr., după I. Garlan) [46]. Astfel, complexul amforic și, prin urmare, data ridicării tumulului poate fi atribuită sfârșitului anilor 360 – mijlocului anilor 350 î.Hr. Iar faptul că vinul de Thasos era considerat unul dintre cele mai de calitate și scumpe în răsăritul Mediteranei subliniază caracterul elitist și neordinar al complexului scitic de la Crihana Veche.

Contextul factologic în care am putea încadra complexul tumular de la Crihana Veche, de asemenea, merită atenție. Odată cu mijlocul sec. IV î.Hr. începe „toamna de aur” a culturii clasice scitice, celei de-a doua jumătăți a sec. IV î.Hr. revenindu-i cea mai mare parte a tumulilor aristocratici, „regali” din Scitia. În anii 360 î.Hr. începe domnia lui Ateas, care a promovat o politică externă deosebit de activă prin supunerea orașelor vest-pontice și rezistența la expansiunea macedoneană. Printre succesele incontestabile ale lui Ateas este și victoria asupra tribalilor, repurtată de către acesta în intervalul anilor 357-342 î.Hr. [47]. Este simptomatic că în mormintele aristocraților sciți, anume din cel de-al treilea sfert al sec. IV î.Hr., apare un grup original de elemente de harnașament de factură scito-tracică [48]. Este pe deplin evident că acest fapt se află în legătură cu tentativele tribalilor de a-i pacifica pe sciți prin aducerea de daruri, parte din care puteau fi caii de rasă cu harnașamente bogat ornamentate [49]. Ciocnirea dintre sciți și tribali s-a produs, după toate probabilitățile, pe malul stâng al Dunării [50], în apropiere de „Iacătul danubian” [51]. Caracterul aristocratic

al mormântului de la Crihana Veche, armele și piesele de podoba de factură tracică (aparținând grupului „balcanic septentrional”), datarea cu intervalul anilor 360-350 î. Hr. ne permit să presupunem că ostașul înmormântat putea fi unul dintre participanții nemijlociți la evenimentele ce au ținut de conflictul dintre sciți și tribali și de ulterioara conciliere dintre aceștia.

BIBLIOGRAFIE ȘI ADNOTĂRI

1. Курчатov С. Отчёт о итогах археологического исследования курганов близ Кагульского аэропорта в 1992 г. Архив НМИМ. № 345 (Кишинёв 1993).
2. Agulnikov S. Scythian vestiges at the Lower Prut. In: Prima epocă a fierului la gurile Dunării și în zonele circum-pontice (Tulcea 1997), pp. 260-264.
3. După informația oferită de S. Agulnicov, pe momentul demarării cercetărilor arheologice necropola tumulară însuma 23 de movile (Agulnikov 1997, 260).
4. Buikstra J.E., Ubelaker D.H. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.
5. Ortner D.J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Oxford, Academic Press, 2003.
6. Buikstra J.E., Ubelaker D.H. Standards for Data Collection from Human Skeletal Remains. Arkansas Archaeological Survey Research Series, No 44, Fayetteville, 1994.
7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*; Ortner D.J. Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains. Oxford, Academic Press, 2003.
9. Molleson T. A method for the study of activity related skeletal morphologies. In: Bioarchaeology of the Near East, 1, 5-33.
10. Полидович Ю., Вольная Г. Образ зайца в скифском искусстве. In: Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти В. С. Ольховского (Москва 2005), pp. 415.
11. *Ibidem*, c. 423.
12. Herodot IV, p. 134.
13. Молев Е. История исследования семантики образа зайца в греко-скифской торовитике. Вестник Нижегородского университета 2, 2015, с. 57.
14. Полидович Ю., Вольная Г. Образ зайца в скифском искусстве. In: Древности Евразии: от ранней бронзы до раннего средневековья. Памяти В. С. Ольховского (Москва 2005), с. 429.
15. Majoritatea resturilor de oase sunt de cabaline (mai bine de 50% din totalul de oase determinate arheozoologic), fiind atestate și oase de bovine. De asemenea, sunt prezente și resturi de ovine, acestea având o pondere mai redusă.
16. Полин С. Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н.э. на Херсонщине. Курганы Украины III (Киев 2014), с. 129-130.
17. Древности Геродотовой Скифии. In: Сборник археологических раскопок и находок в Черноморских степях. Вып. I (Санкт-Петербург 1866) таб. XI, 18-20, 23;

Мозолевский Б., Полин С. Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы) (Киев 2005), с. 355.

18. Мелюкова А. Работы Западно-скифской экспедиции. In: АИМ 1973. Кишинёв, 1974, таб. 8, 1; Синика В., Разумов С., Тельнов Н. Курганы у с. Буторы. Тирасполь 2013, таб. 43, 6; Серова Н., Яровой Е. Григориопольские курганы. Кишинев, 1987, с. 110, таб. 55, 7.

19. Чеботаренко Г., Яровой Е., Тельнов Н. Курганы Бужакской степи. Кишинев, 1989, р. 35, pl. 14, 6.

20. Яровой Е. Курганы энеолита - эпохи бронзы Нижнего Поднестровья. Кишинев, 1990, с. 53, таб. 21, 4.

21. Субботин Л., Сапожников И., Субботин А. Курганный могильник Дивизия II в междуречье Хаджидера и Алкалии. *Stratum plus* 2, 2003, с. 576, таб. 8, 12.

22. Мелюкова А., Поселение и могильник скифского времени у села Николаевка. Москва, 1975, таб. 53, 10.

23. Teleagă E. Griechische Importe in den Nekropolen an der unteren Donau 6. Jh. - Anfang des 3. Jhs. v. Chr. (Rahden 2008), р. 364.

24. Полин С. Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н.э. на Херсонщине. Курганы Украины III (Киев 2014), с. 368.

25. Синика В., Разумов С., Тельнов Н. Курганы у с. Буторы. Тирасполь, 2013, с. 126.

26. Нижнего Поднестровья. Кишинев, 1990, с. 53, таб. 21: 5.

27. Sparkes B., Talcott L. Black and plain pottery of the 6th, 5th and 4th centuries B.C. In: *The Athenian Agora V* (Princeton 1970), р. 122-123.

28. Бидзиля В., Полин С. Скифский царский курган Гайманова Могила, Киев 2012, с. 314.

29. Мозолевский Б., Полин С. Курганы скифского Герроса IV в. до н.э. (Бабина, Водяна и Соболева могилы). Киев 2005, с. 354.

30. Бруяко И. Предметы вооружения из Никония. In: Самойлова Т. Л. (отв. ред.) Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья. Киев, 1989, с. 68.

31. Мелюкова А. Поселение и могильник скифского времени у села Николаевка (Москва 1975), таб. 56: 9.

32. Simion G. Necropolele getice de la Enisala și Telița. *Revue* 6, 1977, pl. XI, a.

33. Бруяко И. Предметы вооружения из Никония. In: Самойлова Т. Л. (отв. ред.) Археологические памятники степей Поднестровья и Подунавья. Киев, 1989, с. 68, таб. 1.

34. Полин С. Скифский Золотобалковский курганный могильник V—IV вв. до н.э. на Херсонщине. Курганы Украины III. Киев, 2014, с. 363-364.

35. Бруяко И. Предметы вооружения из Никония. In: Самойлова Т. Л. (отв. ред.) Археологические

памятники степей Поднестровья и Подунавья. Киев, 1989, с. 68.

36. Măndescu D. Cronologia perioadei timpurii a celei de-a doua Epoci a Fierului (sec. V—III a. Chr.). *Între Carpați, Nistru și Balcani. Brăila* 2010, р. 75.

37. Венедиков И., Герасимов Г. Тракийское искусство. София: Български художник, 1973, cat. 261, 274, 298, 299, 301; Фракийское золото из Болгарии. Москва 2013, cat. 55, 57.

38. Венедиков И., Герасимов Г. Тракийское искусство. София: Български художник, 1973, с. 380-381, 384-385.

39. Apartenența întregului lot de amfore grecești de la Crihana Veche unuia și aceluiași tip II-B-2 al amforelor de Thasos, denotă achiziționarea „en gros” a unei partide mari de vin thasian, care probabil s-a făcut cu un scor anumit.

40. Монахов С. Греческие амфоры в Причерноморье. Типология амфор ведущих центров-экспортеров товаров в керамической таре. Каталог-определитель. Москва, Саратов 2003, с. 60, 67.

41. Bon A. Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes IV*. (Paris 1957), № 1504; Garlan Y., Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes XVIII* (Athenes 1999), № 597.

42. Кац В. Греческие керамические клейма эпохи поздней классики и эллинизма In: БИ. 2007. Вып. XVIII, с. 415, приложение II.

43. Bon A. Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes IV* (Paris 1957), № 1505; Garlan Y. Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes XVIII* (Athenes 1999), № 633.

44. Determinări M. Ivașchenko.

45. Determinările întregului lot de material amforiic au fost efectuate de către dr. Natalia Mateevici, căreia îi mulțumim și pe această cale.

46. Bon A. Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes IV* (Paris 1957), № 1107; A. Avram. Les timbres amphoriques 1. Thasos. In: *Histria VIII* (București 1996), № 60; Garlan Y. Les timbres amphoriques de Thasos. In: *Études Thasiennes XVIII* (Athenes 1999), № 593.

47. Este cunoscut faptul că în anul 357 î.Hr. Tracia se afla încă sub autoritatea regilor săi (Blavatskaia 1952, 80), dar în anul 342 î.Hr. sciții deja ajutau Odessos-ul asediat.

48. Е. Фиалко. Еще раз о происхождении уздечных украшений скифо-фракийского типа. In: Древнейшие общности земледельцев и скотоводов Северного Причерноморья V тыс. до н.э. - V в. н.э. (Тирасполь 1994), с. 208.

49. М. Ткачук. Гетика, которую мы потеряли. Из антологии хронологических разрывов. In: *Stratum plus* 3, 1999, с. 292.

50. *Ibidem*, р. 291.

51. Adică în împrejurimile cetăților de la Cartal (Orlovka) sau de la Satu Nou (Novoselskoe).